

Zintegrowane wartości przyrodniczo-kulturowe Wzgórz Dylewskich. W stronę Centrum Interpretacji Dziedzictwa w Glaznotach

Wiesław Skrobot

skrobot.landstreicher@gmail.com

Pracownia Aktywności Obywatelskiej i Dokumentacji Dziedzictwa w Ostródzie

Abstrakt

Artykuł omawia innowacyjną metodologię i metodykę działań – opartych na fenomenologii przestrzeni – mających na celu wzmocnienie pozycji społeczności lokalnych jako bezpośrednich beneficjentów organizacji ruchu turystycznego w otoczeniu ich życia codziennego. Rozważania dotyczą Wzgórz Dylewskich, mikroregionu położonego na zachodnim skraju województwa warmińsko-mazurskiego, podlegającego w ostatnich latach silnej ekspansji osadników z wielkich miast i zewnętrznych organizatorów turystyki. W pierwszych częściach tekstu przedstawiony został rys historyczny wykorzystania rekreacyjnego i turystycznego Wzgórz Dylewskich, następnie omówiono projekt „Dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe Wzgórz Dylewskich” rozumiany jako idea zintegrowanego podejścia do potencjałów przestrzeni użytkowanej turystycznie. W części zasadniczej przedstawiono autorską fenomenologiczną koncepcję edukacji permanentnej w Zintegrowanej Przestrzeni Nieizolowanej i metody jej wykorzystania w kształtowaniu zachowań turystycznych na Wzgórzach Dylewskich. W tym kontekście przedstawiona została koncepcja utworzenia Centrum Interpretacji Dziedzictwa w Glaznotach jako miejsca służącego wypracowaniu harmonijnych metod korzystania z wartości przyrodniczo-kulturowych przez turystów, z pożytkiem dla bezpośrednich dysponentów tych wartości – mieszkańców Wzgórz Dylewskich.

Słowa kluczowe: dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe; fenomenologia przestrzeni; edukacja permanentna; Wzgórz Dylewskie

Turystyka ma swoje cele społeczne oraz wpływa na rozwój gospodarczy państwa, lecz nie jednoczy człowieka z naturą. Zachwyt nad pięknem krajobrazu stanie się bardziej intymny i pozostanie na dłużej w pamięci, jeśli będzie związany z historią i losem ludzi, którzy w niej uczestniczyli.

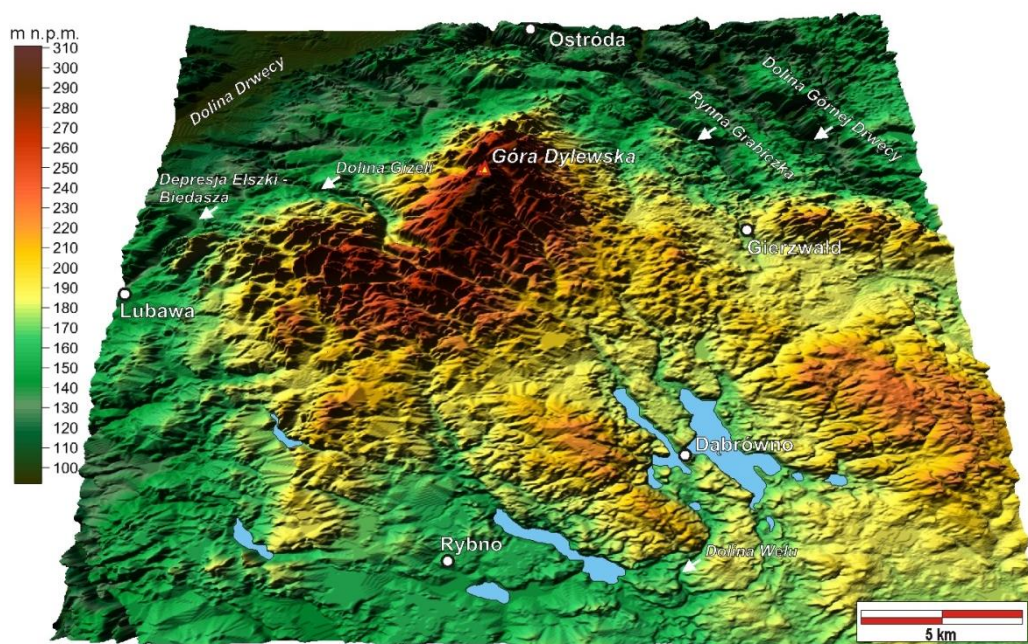
Yi-Fu Tuan, cyt. za: Frydryczak 2014, s. 300

Tylko społeczność, która krajobrazowi kulturowemu jako całości nada rangę wspólnego dobra i uczyni go przedmiotem zbiorowej wiedzy, aktywności i odpowiedzialności, ma szansę skutecznie i bezpiecznie kierować jego przeobrażeniami.

Górka 2016, s.169

INFORMACJE WSTĘPNE

Wzgórz Dylewskie są częścią mezoregionu Garbu Lubawskiego w północno-wschodniej Polsce, w regionie Pojezierza Chełmińsko-Dobrzyńskiego [Kondracki 1978, s. 251, 290]. Ów mikroregion jest silnie urzeźbiony geomorfologicznie, z najwyższym szczytem Dylewska Góra (312 m n.p.m.), położonym w granicach miejscowości Wysoka Wieś (gm. Ostróda, woj. warmińsko-mazurskie).

Ryc. 1. Wzgórz Dylewskie – cyfrowy model terenu

Źródło: Gałązka i in. 2017, s. 10

Do 1945 roku ta pofałdowana kraina nazywała się *Kernsdorfer Höhe* i administracyjnie znajdowała się w granicach *Kreis Osterode Ostpreussen*. Niemiecka nazwa pochodziła od pierwotnej nazwy Wysokiej Wsi – *Kernsdorf*. Miejscowość założona została w 1834 roku przez sędziego krajowego Johanna Heinricha Kerna z pobliskiej Lubawy [Gałązka i in. 2017, s. 134, 151-153]. Nazwa powojenna pochodzi od miejscowości Dylewo (niem. *Döhlau*) w gminie Grunwald, dawnego wybitnego majątku rodziny Rose, ze słynnym – dziś popadającym w ruinę i zapomnienie – założeniem parkowym autorstwa znakomitego projektanta zieleni Johanna Larassa [Gałązka i in. 2017, s. 165-170].

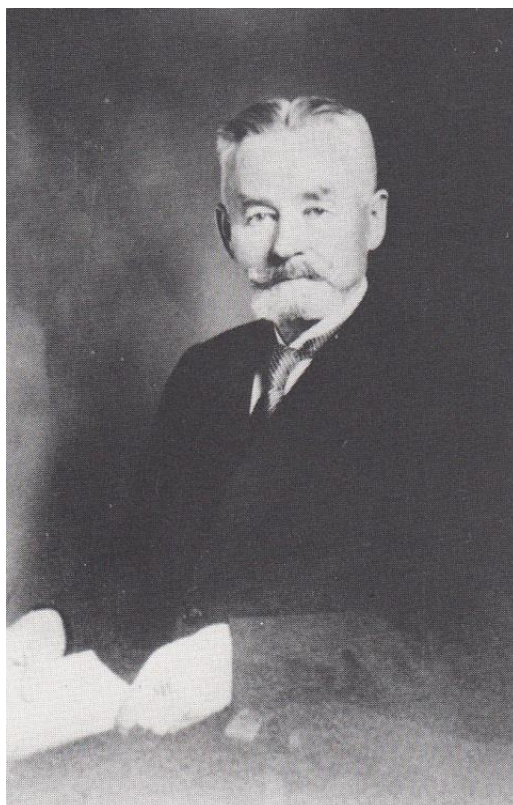
Wyjątkowa geologia i geomorfologia tego mikroregionu to wynik procesów glacialnych ostatniego zlodowacenia bałtyckiego [Gałązka i in. 2017, s. 9-45]. Uboga w żyzne gleby, silnie nasycona głazami przywleczonymi przez lądolód kraina użytkowana była przez człowieka od najdawniejszych czasów. Wskazują na to relikty osadnictwa pradziejowego odnotowane przez archeologów [Gałązka i in. 2017, s. 139-150]. Analiza tych śladów, jak też dane historyczne o procesach osadniczych tych okolic wskazują, iż na Wzgórzach Dylewskich wykształcił się unikalny model społeczno-gospodarczego rozwoju, oparty na pasterstwie i wykorzystaniu naturalnych zasobów kamieni, do celów budowlanych i handlowych.

Rekreacja i turystyka na Wzgórzach Dylewskich przed II wojną światową

U źródeł rekreacyjnego wykorzystania walorów Wzgórz Dylewskich legły naukowe zainteresowania badaczy fauny i flory w dawnym powiecie ostródzkim (niem. *Kreis Osterode*

Ostpr.). Prekursorem pieszych wypraw w te okolice był Johann Gottlieb Kugelann (1753-1815), ostródzki aptekarz i rajca, a zarazem pionier europejskiej entomologii. Terenowe rozpoznanie Wzgórz Dylewskich pod kątem etnograficznym na początku XX wieku prowadzili Johannes Müller (1863-1918), nauczyciel greki i łaciny w ostródzkim *Kaiser Wilhelm Gymnasium* oraz nauczyciel geografii i krajoznawca Friedrich Baumhauer (1890-1945), który założył także pierwsze miejskie muzeum, tzw. *Gymnasial Sammlung Osterode Ostpr.* W wyprawach nauczycieli liczny udział brali uczniowie gimnazjum, często zorganizowani w gniazda skautowskiego ruchu *Wandervogel*. Oni pierwsi organizowali zimowe rajdy na nartach biegowych, jak też wykorzystywali naturalne stoki Wzgórz Dylewskich do narciarstwa zjazdowego.

Na przełomie XIX/XX wieków aktywnym inicjatorem turystyki na Wzgórzach Dylewskich był nauczyciel ostródzkiego Seminarium Nauczycielskiego Daniel Gottfried Sallet (1858-1938). Autor wielu przewodników [Gałązka i in. 2017, s. 136-138], stworzył też w 1913 roku, we współpracy z gdańskim geologiem i muzealnikiem Hugo Conwentzem (1855-1922), pierwszy ostródzki Powiatowy Komitet ds. Ochrony Pomników Przyrody. Nauczyciel organizował podróże studyjne dla geografów i krajoznawców z królewieckiej Albertyny, propagując w ten sposób walory Wzgórz Dylewskich w stolicy prowincji wschodniopruskiej. Sallet zabiegał także o rozwój infrastruktury turystycznej na Wzgórzach Dylewskich. Współpracował w tej mierze z nauczycielami wiejskimi i sołtysami wsi. Między innymi w latach 20. XX wieku starał się o wykupienie przez starostwo ostródzkie prywatnych gruntów położonych na najwyższych szczytach wzgórz, w celu urządzenia miejsc widokowych. Za przyczyną tych działań powstała pierwsza publicznie dostępna atrakcja turystyczna tych okolic: szczyt Dylewskiej Góry, 312 m n.p.m. (wówczas *Kernsdorfer Höhe*).

Ryc. 2. Daniel Gottfried Sallet (1858-1938), protagonista ostródzkiej turystyki

Źródło: archiwum „Kreiskgemeinschaft Osterode Ostpr. e.V.”

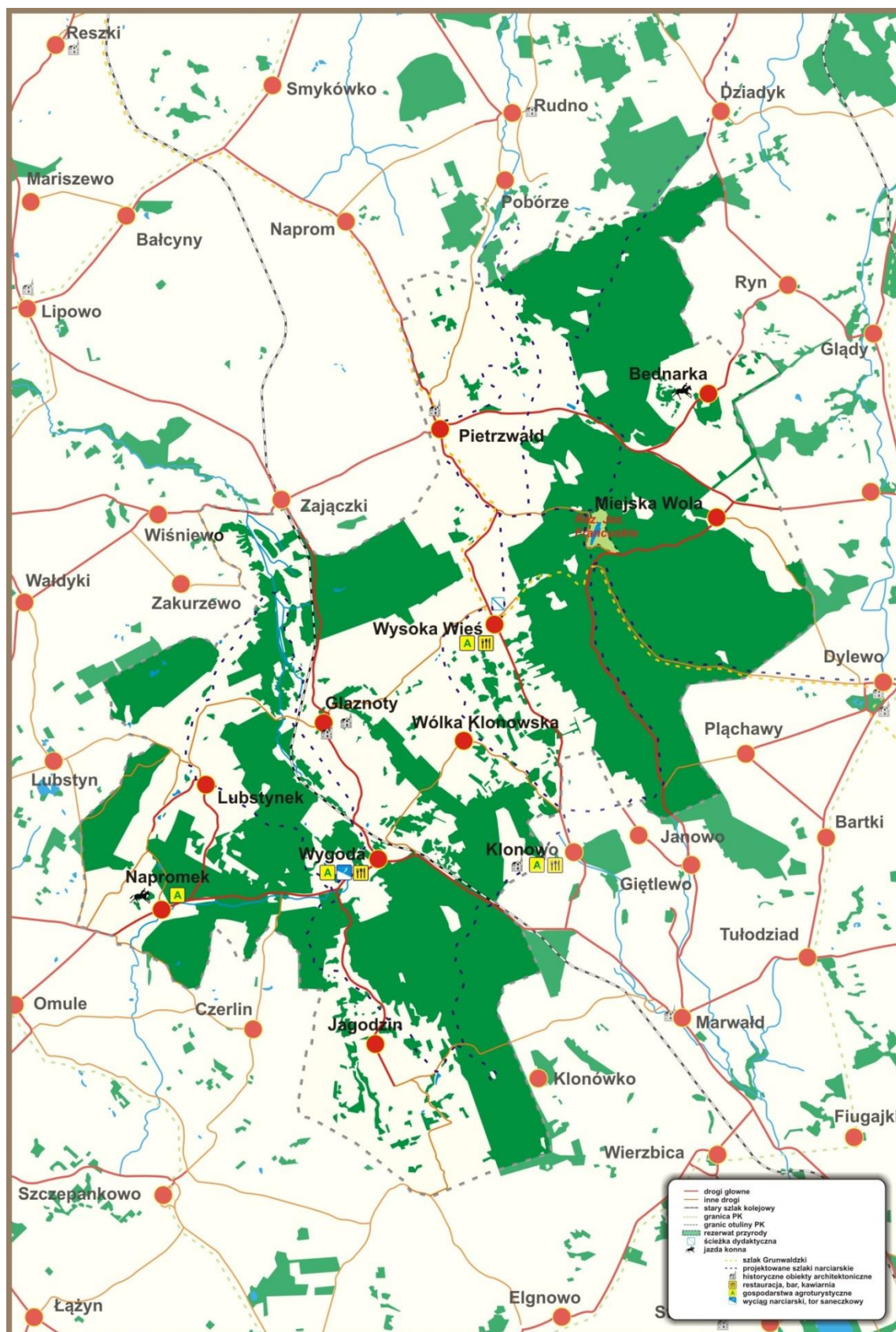
Innym zapalonym propagatorem turystyki pieszej w okolicach Ostródy, w tym także na Wzgórzach Dylewskich, był August Laszkowski, konrektor ostródzkiego Seminarium Nauczycielskiego, który w latach 20. XX wieku opublikował przewodnik z siedemnastoma trasami wiodącymi przez wybitnie krajobrazowe zakątki powiatu [Kozłowski 2006].

Wykorzystanie turystyczne Wzgórz Dylewskich po II wojnie światowej

Teren Wzgórz Dylewskich polscy gospodarze tzw. Ziem Odzyskanych po 1945 roku potraktowali jako areale rolnicze i leśne. Dawne siedziby junkierskie zostały zamienione w centra organizacji Państwowych Gospodarstw Rolnych, zaś dawne prywatne lasy włączono w tworzoną strukturę Lasów Państwowych. Ludność autochtoniczna w dwóch falach wyemigrowała do Niemiec, zaś nowi mieszkańcy nie byli skłonni inwestować w wątlą, dopiero powstającą, a w pierwszych miesiącach 1945 roku zdewastowaną przez wojska sowieckie, przedwojenną strukturę turystyczną. Wysiłki polskiej władzy skoncentrowane zostały na ideologicznych zabiegach wokół Pól Grunwaldzkich – miejsca średniowiecznej bitwy z 1410 roku, położonego na skraju Wzgórz Dylewskich. Do czasów transformacji ustrojowej na początku lat 90. XX wieku Wzgórz Dylewskie traktowane były jako marginalny teren eksploracji turystycznej. Jedną z większych jedynie zimowych atrakcji był prywatny wyciąg orczykowy w okolicy wsi Klonowo. Dodatkowym problemem natury administracyjnej, utrudniającym formalne zarządzanie tym terenem, stało się to, że Wzgórz Dylewskie

podzieliły granice dwóch powiatów i czterech gmin (powiat ostródzki: gminy Ostróda, Grunwald, Dąbrówno, powiat iławski: gmina Lubawa).

Lata 90. XX wieku przyniosły zmiany, podobnie jednak jak w przypadku innych sektorów gospodarki, były to zmiany chaotyczne. Tylko częściowo chaosowi temu zapobiegło powołanie w 1994 roku Parku Krajobrazowego Wzgórz Dylewskich (PKWD) w ramach Zespołu Parków Krajobrazowych Pojezierza Iławskiego i Wzgórz Dylewskich, z siedzibą w Jerzwałdzie, między Iławą a Suszem. Plan ochrony parku koncentrował się na wartościach florystycznych, częściowo faunistycznych, z akcentem położonym na promowanie introdukowanego tu w 1986 roku muflona. Pominęte zostało zupełnie najważniejsze bogactwo Wzgórz Dylewskich – ich geologiczna przeszłość i świadectwa w postaci głazów narzutowych przyniesionych tu przez lądolód z różnych obszarów Skandynawii i dna Morza Bałtyckiego. Jedynym, marginalnie potraktowanym fragmentem tego dziedzictwa było ustanowienie tzw. „Uroczyska Dylewo”, słabo dostępnego rezerwatu leśnego, w którym występują skupiska głazów – jak się zresztą okazało, skupiska w większości pochodzenia antropogenicznego.

Ryc. 3. Park Krajobrazowy Wzgórz Dylewskich

Źródło: materiały Zespołu Parków Krajobrazowych Pojezierza Iławskiego i Wzgórz Dylewskich w Jerzwałdzie

Za przyczyną zmian społeczno-gospodarczych lat 90. XX wieku na Wzgórzach Dylewskich powstawać zaczęły gospodarstwa agroturystyczne, tworzone głównie przez przybyszy z zewnątrz, ale także przez lokalnych przedsiębiorców. Obiekty takie powstały przede wszystkim w okolicach Wysokiej Wsi, Pietrzwałdu, Lubstynka i Gierzwałdu. Można odnieść wrażenie, że sieć tych gospodarstw rozwija się w sposób chaotyczny, bez właściwego nadzoru lokalnej administracji i innych instytucji posiadających odpowiednie instrumenty do koordynacji i subordynowania organizatorów takich przedsięwzięć. Niektórzy z nich, skoncentrowani na rozwoju swoich działań, zbyt ekspansywnie ingerują w krajobraz i zawłaszczają go do prywatnych celów.

Atrakcyjne krajobrazowo tereny przyciągnęły także większy kapitał – w Wysokiej Wsi w 2006 roku powstało ekskluzywne „SPA Wzgórz Dylewskie” Ireny Eris. Działania koncernu kosmetycznego z Piaseczna poszerzono w krótkim czasie o zakup dużego arealu po dawnych przedwojennych siedliskach między miejscowościami Wysoka Wieś i Glaznoty. Zbudowano tam kilkanaście domków z wszelkimi wygodami, z przeznaczeniem na długoterminowy wynajem. Okolica ta znajduje się obecnie pod stałym monitoringiem, przypadkowi wędrowcy narażeni są permanentnie na nagabywania patrolujących teren ochroniarzy.

Regionalni organizatorzy turystyki warmińsko-mazurskiej koncentrują się przede wszystkim na kontekście Pól Grunwaldzkich. Większość wytyczanych tras w strefie Wzgórz Dylewskich oscyluje wokół obiektów związanych z wielką bitwą z 1410 roku. W skali mezo regionalnej jest nieco inaczej. W ramach aktywności Zachodniomazurskiej Lokalnej Organizacji Turystycznej (ZLOT) i działań współpracującego z nią Zachodniomazurskiego Stowarzyszenia Przewodników (ZSP) powstało kilka interesujących tras pieszych i rowerowych, pozwalających poznać bardziej szczegółowo Wzgórz Dylewskie. Ostródzkie ZSP jest jedną z najprężniej działających organizacji ruchu turystycznego na Warmii i Mazurach. Obecnie bardzo aktywnie zabiegają o popularyzację Mazur Zachodnich – w wyniku tych działań w 2019 roku zostały one nominowane do tytułu Polskiej Marki Turystycznej.

W latach 2013-2014, we współpracy z Zespołem Parków Krajobrazowych w Jerzwałdzie, piszący te słowa przygotował koncepcje pięciu szlaków edukacyjno-turystycznych, w tym dwóch na Wzgórzach Dylewskich: „W krainie Sassenpile” (szlak pieszo-rowerowy, 12 km), „Siedziby junkierskie na Wzgórzach Dylewskich” (szlak rowerowo-samochodowy, 42 km). Niestety, jako że przedsięwzięcie było częścią dużego projektu realizowanego przez Fundację Ochrony Wielkich Jezior Mazurskich **„Ochrona cennych zasobów przyrodniczych na terenie parków krajobrazowych Pomorza, Kujaw, Warmii i Mazur przed nadmierną i niekontrolowaną presją turystów”**, procedury przetargowe spowodowały, że realizacja obu szlaków nie przyniosła planowanych efektów. Powstały

typowe i nudne, przygotowane przez przypadkowo wybranych wykonawców trasy, nie odbiegające swym charakterem od tysięcy szlaków turystycznych w regionie i kraju.

W ramach współpracy gminy Ostróda z prywatnymi organizatorami turystyki i rekreacji na Wzgórzach Dylewskich organizowane są coroczne imprezy rekreacyjno-sportowe. Najbardziej popularny i skierowany do wszystkich chętnych, jest Rajd Rowerowy Wzgórza Dylewskie, organizowany zwykle pod koniec maja przez wójta gminy Ostróda. Bardzo popularny jest także zimowy Narciarski Bieg Sasinów, organizowany zwykle w lutym przez Stowarzyszenie Miłośników Wzgórz Dylewskich, którego głównym animatorem jest Jacek Tracz, właściciel gospodarstwa agroturystycznego Stara Szkoła w Wysokiej Wsi.

Doroczną inicjatywą tego stowarzyszenia jest także październikowe sprzątanie starych cmentarzy na Wzgórzach Dylewskich. W ramach tej akcji uczestniczy zwykle około 60-80 osób, w tym także goście gospodarstw agroturystycznych.

Dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe Wzgórz Dylewskich – podejście zintegrowane

Jak wynika z nakreślonego wyżej obrazu, rozwój rekreacji i turystyki na Wzgórzach Dylewskich nie odbiegał swym schematem od ogólnych procesów zmian w tym sektorze na terenie całego kraju. Mechanizmy wdrażania gospodarki opartej na turystyce były typowe i powtarzalne. Dla zrównoważonego rozwoju tego mikroregionu stanowiło to jednak zagrożenie, głównie ze względu na brak szczegółowego rozpoznania potencjałów i brak czytelnej strategii działań służących ich wykorzystaniu.

W 2013 roku doszło do spotkania piszącego te słowa z Alicją Szarzyńską, kierownikiem Centrum Edukacji Ekologicznej w Olsztynie przy Warmińsko-Mazurskim Ośrodku Doskonalenia Nauczycieli. Autor niniejszego tekstu, z zawodu i doświadczenia archeolog, jak też regionalista i licencjonowany przewodnik po Warmii i Mazurach, posiadał rozeznanie terenowe Wzgórz Dylewskich pod kątem osadnictwa pradziejowego i historyczno-kulturowego. Alicja Szarzyńska zaś, z szerokimi kompetencjami edukacyjnymi i dużą wiedzą geologiczną, jako pierwsza w czasach powojennych zwróciła uwagę na niedocenienie podstawowej wartości stanowiącej o unikatowym charakterze naturalnych walorów Wzgórz Dylewskich. Mowa tu o wyjątkowości geologicznej w postaci nagromadzenia niezwykle cennych pozostałości działalności lądolodu: głazów narzutowych oraz silnego zróżnicowania formacji geomorfologicznych. W wyniku nawiązanej współpracy powstała koncepcja przygotowania pilotażowego projektu zintegrowanej ochrony wartości przyrodniczo-kulturowych Wzgórz Dylewskich, oparta na XIX-wiecznych wzorach, między innymi działalności Hugo Conwentza [Skrobot i in. 2017, s. 25-28], z wykorzystaniem metod nowoczesnego zarządzania zasobami naturalnymi i kulturowymi. Założeniem wyjściowym było to, by w sposób maksymalnie ograniczający zagrożenia dla integralności walorów

Wzgórz Dylewskich wdrożyć procesy uwspólnotowienia społeczności lokalnych zamieszkujących miejscowości tego mikroregionu i uruchomić mechanizmy współzarządzania zasobami i przestrzenią do celów rozwoju społeczno-gospodarczego, z pełnoaktywnym udziałem mieszkańców. Uznaliśmy, że podstawowym deficytem, który może doprowadzić do wykluczenia funkcjonalnego mieszkańców Wzgórz Dylewskich, jest brak wiedzy o otoczeniu życia codziennego i brak poczucia tożsamości. W związku z tym strategicznym założeniem inicjacji projektu uczyniona została szeroko pojęta edukacja, łącząca metody klasyczne z metodami innowacyjnymi, opartymi na fenomenologii przestrzeni [Buczyńska-Garewicz 2006; Skrobot 2014].

Glaznoty – strategiczne centrum projektu

Na podstawie prospekcji terenowej prowadzonej intensywnie w latach 2013-2014, wytypowaliśmy strategiczne centrum realizacji projektu zatytułowanego „Dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe Wzgórz Dylewskich”. Wybór padł na wieś Glaznoty, a konkretnie na bezpośrednie otoczenie średniowiecznego kościoła wiejskiego posadowionego na skarpie doliny rzeki Gizeli. Na stoku tej doliny znajdowały się porośnięte gęstymi zaroślami ruiny dawnej wiejskiej szkoły i zabudowań gospodarczych należących przed wojną do tutejszego pastora. Na nasz wniosek teren został wykupiony z rąk prywatnych przez gminę Ostróda, a po wycięciu największych zarośli w dolnej partii kompleksu ruin powstał kamienny Krąg Wspólnoty Kultur. Utworzyły go głazy narzutowe podarowane przez właściciela pobliskiej żwirowni. Krąg ten stał się symbolem wspólnoty przeszłych i obecnych pokoleń użytkowników przestrzeni Wzgórz Dylewskich. Jego społeczne udostępnienie nastąpiło we wrześniu 2015 roku, podczas spotkania mieszkańców okolicznych wsi w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa.

Ryc. 4. Społeczne udostępnienie Kręgu Wspólnoty Kultur w Glaznotach, 12 września 2015 r.

Źródło: A. Szarzyńska 2015

We współpracy z administratorem średniowiecznego kościoła, pastorem ewangelicko-metodystycznym z Ławy, od 2017 roku prowadzone są w Glaznotach artystyczne plenery malarstwa i rzeźby w kamieniu. W działania związane z organizacją plenerów angażowani są mieszkańcy wsi, rada sołecka i druhowie miejscowej Ochotniczej Straży Pożarnej. Od 2018

roku mieszkańcy biorą także udział w warsztatach ceramicznych, rzeźbiarze zbudowali bowiem w sąsiedztwie kamiennego kręgu piec do wypału ceramiki i w ramach letnich plenerów zajmują się także tworzeniem dzieł ceramicznych.

Każdy z plenerów organizowany jest pod innym hasłem i zimą oraz wiosną poprzedzany jest co najmniej dwoma podróżami studyjnymi artystów po Wzgórzach Dylewskich [Skrobot i in. 2017a, 2018]¹. W ciągu trzech lat powstało 70 prac malarskich i 21 rzeźb kamiennych. Część rzeźb wykonano w głazach tworzących Krąg Wspólnoty Kultur, inne w głazach ustawionych wzdłuż ścieżki łączącej kościół z kamiennym kręgiem, tworząc tzw. Gliptotekę Glaznocką.

Ryc. 5. Gliptoteka Glaznocka,

Źródło: A. Szarzyńska 2018

W 2019 roku gmina Ostróda wykupiła z rąk prywatnych położony w sąsiedztwie kościoła dom z ogrodem, należący przed wojną do Alberta Symancyka, nauczyciela i kantora w tutejszym kościele ewangelickim. Po przeprowadzonym remoncie powstanie tu „Dom nad Gizelą. Centrum Interpretacji Dziedzictwa w Glaznotach”². W 2020 roku fundamenty szkoły

¹ Trzy dotychczasowe plenery odbyły się pod hasłami: „Wzgórza Dylewskie – toposy i mnemotoposy” (2017), „Wzgórza Dylewskie – powinowactwa skandynawskie” (2018), „Terasy Tutejszości – pomiędzy Dylewem a Wysoką Wsią” (2019). Plenery podsumowywane są wrześniowymi wernisażami, podczas których zaproszeni mieszkańcy obdarowywani są bogato ilustrowanymi publikacjami edukacyjnymi i katalogami poplenerowymi.

² W początkowym etapie działań w Glaznotach planowano utworzyć Centrum Kultury Pamięci, z siedzibą w średniowiecznym kościele wiejskim. Jednakże komplikacje natury formalnej spowodowały, że stało się to niemożliwe. Tym niemniej zaangażowanie aktywności w latach następnych na terenie ruin starej szkoły i przyległych zabudowań gospodarczych zachęciły władze gminy Ostróda do zakupu domu w sąsiedztwie kościoła. W trakcie negocjacji dotyczących charakteru działalności, która prowadzona byłaby w obiekcie, uznano, że formuła Centrum Kultury Pamięci jest zbyt wysublimowana i należy podjąć ogólniejszy, bardziej uniwersalny kierunek aktywności, otwarty na

i budynków gospodarczych zostaną odgruzowane – na zagospodarowanym terenie powstanie miejsce edukacyjne z wiatą, tzw. Terasy Tutejszości.

Ryc. 6. Dom A. Symanczyka, przyszła siedziba Centrum Interpretacji Dziedzictwa w Glaznotach

Źródło: A. Szarzyńska 2019

Tworzony kompleks położony jest poza centrum wsi. W związku z tym zaistniała potrzeba wywołania efektu integracji przestrzennej ułatwiającej integrację społeczną. W centrum Glaznot znajduje się zrujnowana remiza strażacka wzniesiona na fundamentach XIX-wiecznej kuźni. W porozumieniu z sołectwem i gminą Ostróda autor niniejszego tekstu opracował program ratowania tego obiektu, z planem przekształcenia go w tzw. Kordegardę Glaznocką – miejsce inicjowania, tworzenia i prezentacji rękodzielnictwa mieszkańców wsi.

Nasze dotychczasowe działania w Glaznotach w ramach projektu „Dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe Wzgórz Dylewskich”, poza podstawowym celem uwspólnotowienia społeczności lokalnych, wywołały także efekty o charakterze interwencji publicznej, nastawionej na promowanie i popularyzację wiedzy o zaniedbywanych dotychczas walorach

procesualne kształtowanie charakteru tworzonej instytucji. Rozważano między innymi dość popularną dziś formułę tzw. „muzeum rozszerzonego”, realizowaną najczęściej w modnym schemacie ekomuzeum, w końcowym jednak efekcie zdecydowano się na koncept Centrum Interpretacji Dziedzictwa. Zachętą do tego było w pewnym sensie polskie wydanie książki Freemana Tildena [Tilden 2019], potraktowane jednak nie jako wykładnia, a raczej inspiracja wpisująca się w nurt wykorzystania zasobów lokalnych do szeroko rozumianych procesów rozwojowych. W myśl tego, że „Aktywne włączanie wszystkich w zbiorową tożsamość opartą na dziedzictwie (jakkolwiek wąsko czy szeroko się ją interpretuje) oraz wspólny udział w wykorzystywaniu społecznego i gospodarczego potencjału dziedzictwa stanowią warunek zrównoważonego rozwoju społeczności zamieszkujących dany obszar.” [Turnbrigde 2018, s. 174].

tej niewielkiej wsi. Istotnym dowodem powodzenia tego procesu jest remont konserwatorski glaznockiego wiaduktu kolejowego z 1909 roku. W 2016 roku autor tego tekstu przygotował dla gminy Ostróda operat dotyczący stanu nasypu kolejowego dawnej kolei w formule wniosku o podjęcie kompleksowych działań rewitalizacyjnych (w rozumieniu Ustawy o rewitalizacji z 9 października 2015 roku) lub też odnowy wsi, w ramach projektu obejmującego wsie Zajączki i Glaznoty oraz strefę łączącą te miejscowości przez nasyp kolejowy i dolinę rzeki Gizeli [Gałązka i in. 2017, s. 220-231]. Remont konserwatorski został przeprowadzony w latach 2018-2019, a miejsce widokowe na wiadukcie, wraz z towarzyszącymi mu tablicami informacyjno-edukacyjnymi, przyciąga wielu odwiedzających wieś turystów i mieszkańców regionu. Na przestrzeni kilku lat współpracy władze samorządowe nabrały zaufania do naszych działań projektowych i stały się strategicznym partnerem w dziele tworzenia Centrum Interpretacji Dziedzictwa w Glaznotach.

Ryc. 7. Most kolejowy w Glaznotach po remoncie konserwatorskim

Źródło: A. Szarzyńska 2019

Inne działania w ramach projektu „Dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe Wzgórz Dylewskich”

Prospekcja terenowa rozpoczęta w latach 2013-2014 i kontynuowana przez lata następne, przynosi coraz to nowe owoce w postaci odkrywania kolejnych miejsc i obiektów, które po 1945 roku zostały zapomniane i wyparte z pamięci zbiorowej powojennych osiedleńców. Same w sobie, wyizolowane z otoczenia odkrycia były najczęściej trudne do takiego eksponowania, by pełnić funkcję społecznie użyteczną, służącą kotwiczeniu tożsamości mieszkańców i promowaniu Wzgórz Dylewskich na zewnątrz.

Aby spopularyzować wyjątkowość geologiczną mikroregionu, Alicja Szarzyńska zaproponowała Zespołowi Parków Krajobrazowych z Jerzwałdu i Nadleśnictwu Olsztynek, które jest gospodarzem lasów na Wzgórzach Dylewskich, stworzenie lapidarium geologicznego na polanie koło Dylewskiej Góry. W efekcie podjętych działań, przy merytorycznym wsparciu Dariusza Gałązki z Państwowego Instytutu Geologicznego – PIB

w Warszawie, w 2015 roku stworzono takie miejsce edukacyjne, które stało się bardzo szybko wyjątkową atrakcją turystyczną. W 2017 roku wydana została publikacja ponadregionalnie promująca to lapidarium [Gałązka i in. 2017a].

Ryc. 8. Lapidarium geologiczne na polanie koło Dylewskiej Góry

Źródło: A. Szarzyńska 2017

Zgodnie z założoną ideą integralności wartości przyrodniczo-kulturowych koordynatorzy projektu uznali krajobraz za zasadniczy korelat podejmowanych działań w przestrzeni Wzgórz Dylewskich. Swego rodzaju dokumentacją tego podejścia jest publikacja „Muzeum krajobrazów Wzgórz Dylewskich”, która ukazała się drukiem w 2017 roku [Skrobot i in. 2017], a za jego kompletną egzemplifikację w terenie można uznać działanie związane z kurhanem z wczesnej epoki żelaza w okolicy wsi Pietrzwald. Obiekt ten był badany archeologicznie w 1933 roku i pozostawiony z odkrytą kamienną komorą grobową służył edukacji młodzieży szkolnej o pradziejowym obrządku pogrzebowym. Po 1945 roku uległ zapomnieniu i porosły go zarośla. Ponownie został odkryty w 1989 roku przez piszącego te słowa, a w roku 2018 włączony do projektu „Dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe Wzgórz Dylewskich”. W odległości około 500 metrów na północny zachód od kurhanu na stoku doliny erozyjnej znajduje się głaz Zmierzchun, w sąsiedztwie którego odkryto relikty osadnictwa pruskich Sasinów. Z głazem związana jest legenda, która wspomina także o kurhanie [Gałązka i in. 2017, s. 206-208]. Analiza topograficzna informacji zawartych w podaniu lokalnym pozwoliła odczytać w terenie miejsca i ich dane toponomastyczne. Powstał w ten sposób harmonijnie zintegrowany kompleks przyrodniczo-kulturowy, posiadający swoją identyfikację ułatwiającą kotwiczenie tej okolicy w świadomości mieszkańców i turystów. Kurhan, który znajduje się na wzniesieniu tuż przy brukowanej

drodze z Pietrzwaldu do Rynu, został oczyszczony z zarośli i oznaczony tablicą edukacyjną. Tablicę wkopali uczniowie z miejscowej szkoły podczas warsztatów terenowych poświęconych pradziejowym obrzędom pogrzebowym. Legenda o Zmierzchnie była także jednym z tematów podczas artystycznych plenerów w Glaznotach – na jej kanwie powstała kamienna rzeźba głowy mitycznego kruka i obraz stanowiący ilustrację do legendy. W roku 2020 planowane są warsztaty geologiczno-kulturowe przy kurhanie i wydanie folderu edukacyjno-promocyjnego poświęconego temu miejscu.

Ryc. 9. Warsztaty terenowe przy kurhanie – moment wkopania tablicy informacyjno-edukacyjnej

Źródło: A. Szarzyńska 2019

Spośród wielu innych przedsięwzięć podejmowanych w ramach projektu należy przywołać jeszcze dwa przykłady, które w jakimś sensie dopełniają nakreślony wyżej raster perspektywicznej struktury właściwie pojętej organizacji turystyki na Wzgórzach Dylewskich.

Istotnym elementem zintegrowanej przestrzeni przyrodniczo-kulturowej mikroregionu są lasy, których obecny kształt jest efektem wielowiekowej antropopresji – gospodarki realizowanej głównie przez właścicieli tutejszych majątków [Gałązka i in. 2017, s. 139-140]. Ludzie związani z gospodarką leśną tworzą najbardziej wyrazisty kontekst kulturowy leśnych walorów przyrodniczych. Sposobem na wyeksponowanie zintegrowanego przyrodniczo-kulturowego charakteru lasów jest akcentowanie śladów historycznych związanych z zarządzaniem nimi.

W okolicy dawnych dóbr Bednarki na jednym z leśnych wzgórz, nazywanym Malinową Górą, znajduje się grób podleśniczego Leopolda Kałuży, który zginął z rąk kłusownika w 1925 roku. Przez powojenne lata pochówek ten znany był tylko leśnikom i niektórym

regionalistom, a odszukanie go w gęstwinie nowych nasadzeń było bardzo trudne. W 2016 roku, we współpracy z Nadleśnictwem Olsztynek wzniesienie Malinowej Góry zostało oczyszczone z samosiewów, na nowo przygotowanej trasie dojścia wkopano drogowskazy, a przy grobie podleśniczego Kałuży ustawiono tablicę informacyjno-edukacyjną [Gałązka i in. 2017, s. 171-174]. Trasa dojścia została tak zaplanowana, by wyeksponować walory geologiczno-geomorfologiczne tego miejsca. Przy drugim drogowskazie ulokowano pomnikowy gład (szary gnejs z żyłami różowego pegmatytu) nazwany imieniem Leopold [Gałązka i in. 2017, s. 116-117], a końcowy odcinek trasy poprowadzono bardzo stromym podejściem długości około 150 metrów, pozwalającym fizycznie odczuć fizjograficzne urzeźbienie terenu.

Ryc. 10. Grób podleśniczego Leopolda Kałuży na Malinowej Górze

Źródło: A. Szarzyńska 2018

Drugim strategicznym przykładem działań mających na celu wyeksponowanie zintegrowanego charakteru wartości przyrodniczo-kulturowych Wzgórz Dylewskich jest tzw. Kamień Ludwiga zlokalizowany przy drodze z Marwałdu do Miejskiej Woli. Gład ten przez całe powojenne dziesięciolecie leżał przewrócony i zagrzebany w przydrożnym rowie. W 2015 roku, dzięki przychylności Nadleśnictwa Olsztynek, udało się go podnieść i uporządkować jego otoczenie. Tuż obok ustawiona została tablica informacyjno-edukacyjna, jako że bardzo lakoniczny napis „L. Rose 1860” na gładzie nawet leśnikom nic nie mówił. Kamień Ludwiga to bardzo ważna pamiątka historii Wzgórz Dylewskich związana z najwybitniejszym założeniem krajobrazowym mikroregionu – majątkiem Dylewo. Gład ten jest kamieniem fundacyjnym majoratu Dylewo i upamiętnia zakup majątku przez Ludwiga Rose i jego żonę Doris. Na terenie dawnych posiadłości rodziny Rose znajdują się jeszcze dwa kamienie memoratywne upamiętniające rozwój majoratu: Kamień Franza (1912) i Kamień Carla (1918). Informację o tym, wraz z fotografiami gładów, zamieszczono na tablicy przy Kamieniu Ludwiga.

Ryc. 11. Kamień Ludwiga

Źródło: A. Szarzyńska 2018

Obiekty związane z dziejami Dylewa, których w okolicy zachowało się sporo – lecz zostały zapomniane, wyparte z pamięci zbiorowej lub ideologicznie przeinaczone – wykorzystywane są w działaniach edukacyjno-promocyjnych. Realizujemy je w formie warsztatów terenowych dla nauczycieli, młodzieży szkolnej, jak też w formule otwartej podczas Europejskich Dni Dziedzictwa. Uczestnikom rozdajemy nasze publikacje, by popularyzować wiedzę o wybitnym założeniu parkowym autorstwa Johanna Larassa, kolekcji rzeźb dłuta znanego mediolańskiego rzeźbiarza modernistycznego Adolfo Wildta, jak też nowoczesnym gospodarstwie stworzonym w XIX wieku przez rodzinę Rose.

Ryc. 12. Grota – jeden z najokazalszych obiektów architektury parkowej w Dylewie

Źródło: A. Szarzyńska 2017

Kamień Ludwiga, jako że znajduje się przy bardzo uczęszczanej lokalnej trasie komunikacyjnej, będącej także odcinkiem jednego z wytyczonych przez ZLOT turystycznych szlaków rowerowych, budzi coraz większe zainteresowanie tą okolicą. Boczne leśne drogi wiodące od kamienia do majątku Dylewo wprowadzają w przestrzeń aktywności dawnego folwarku kamiennego w Miejskiej Woli [Gałązka i in. 2017, s. 154-156], prowadzą do

zagubionego w lesie kamienia plebiscytowego z 1920 roku, dają wolność wyboru odkrywania i interpretacji nieznanych dotąd miejsc i obiektów.

Nie jest możliwe w ramach tego tekstu omówienie wielu innych działań, związanych choćby z kamieniami granicznymi Finckensteinów z 1786 roku, czy też z grodziskiem Sassenpile, pozostałością po grodzie stołecznym Sasinów, wczesnośredniowiecznych pruskich gospodarzy tych ziem. Problematykę tę szeroko omawiają nasze publikacje, których lista znajduje się w bibliografii na końcu tekstu.

Edukacja permanentna w Zintegrowanej Przestrzeni Nieizolowanej (ZPN). Wykładnia, metodologia i metodyka działań wokół zintegrowanych wartości przyrodniczo-kulturowych Wzgórz Dylewskich

Turystyka, także kulturowa, jest istotną częścią gospodarki. Nie jest jednak autonomicznym perpetuum mobile czerpiącym energię/zysk z własnych zasobów. Te zasoby to wartości, których bezpośrednimi dysponentami są społeczności lokalne, na terenie życia których realizowana jest działalność turystyczna. W dużym zakresie administrowanie nimi jest zewnętrzne, oparte na strukturze zarządu publicznego lub prywatnego, ale depozytariuszami wartości i twórcami dziedzictwa na ich bazie kreowanego są mieszkańcy konkretnych miejsc i okolic. Z tego właśnie podstawowego względu niezapośredniczoną partnerem turysty korzystającego z wartości powinna być społeczność lokalna, ponieważ w obszarze jej codzienności realizowana jest potrzeba przyjemnościową turysty. W przypadku Wzgórz Dylewskich świadomość tego jest tym istotniejsza, że do 1945 roku były to tereny Prus Wschodnich, gdzie po II wojnie światowej doszło do zmiany etnicznej i mamy tu do czynienia z tzw. dziedzictwem kłopotliwym [Turnbride 2018, s. 105-186]. Nowi polscy osadnicy oraz przymusowo osiedleni w ramach akcji „Wisła” Ukraińcy i inni mieszkańcy dawnych kresów wschodnich II Rzeczypospolitej, nie utrwalili swoich tradycji autochtonicznych na nowym miejscu w takim zakresie, by wytworzyć pełną strukturę społeczno-kulturową. Mimo iż od zakończenia wojny minęło 75 lat, społeczności lokalne nadal dotyka „klątwa wiecznego początku”. Zjawisko to – jako mit założycielski „przybycia na obcą ziemię” – nakreślili autorzy raportu *Kultura pod pochmurnym niebem* [Fatyga i in. 2012, s. 146-147]. „Wprawdzie po II wojnie światowej, gdy nastąpiła wymiana etnosu, w ciągu ponad półwiecza wytworzył się tu pewien konstrukt narodowo-społeczny, który możemy nazwać polskim, nie jest to jednak spójny etnos o cechach auto- czy allochtonicznych. [...] Powojenni mieszkańcy dawnych Prus Wschodnich, czując się na nowej ziemi tymczasowymi, chwilowymi rezydentami, wytworzyli „poduszkę powietrzną”, na której zbudowali oderwaną od przestrzeni własną rzeczywistość” [Skrobot 2014: 74, 76].

W ostatnich latach można zaobserwować wzmagającą się kolonizację Wzgórz Dylewskich przez przybyszów z wielkich miast. W pewnym zakresie jest to zjawisko

korzystne, ponieważ nowi mieszkańcy wprowadzają nową dynamikę, w perspektywie generalnej jednak jest to zjawisko groźne dla lokalnych struktur społeczno-gospodarczych. Procesy zmian następujące za przyczyną nowych osadników to gentryfikacja terenów wiejskich [Drozda 2017, s. 63-67; Jarczewski i in. 2019, s. 123-138], niszcząca słabo wykształconą i bardzo wątplą tożsamość terytorialną powojennych osiedleńców. Tzw. turystyka rustykalna może spowodować podobne nieodwracalne zjawiska jak w Toskanii czy Prowansji.

Aby obecni mieszkańcy Wzgórz Dylewskich mogli być równorzędnymi partnerami w zarządzaniu otoczeniem swojego życia i czerpać korzyści także z turystyki, potrzebne są działania służące uwspólnotowieniu społeczności lokalnych zamieszkujących tutejsze wsie.

Aktywności podejmowane w ramach projektu „Dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe Wzgórz Dylewskich” temu właśnie służą. Mają one charakter uniwersalny, ponieważ nie tylko odkrywają przed mieszkańcami potencjały przestrzeni ich życia, ale budują także materialną strukturę atrakcyjności turystycznej tych okolic, w postaci tablic informacyjno-edukacyjnych, folderów, publikacji oraz tworzą platformę współpracy wszystkich uczestników tutejszego życia społeczno-gospodarczego wokół Centrum Interpretacji Dziedzictwa w Glaznotach.

Na podstawie blisko trzydziestoletnich doświadczeń pracy i badań na zachodnim pograniczu dawnych Prus Wschodnich, w obszarze reliktyw zdekonstruowanej struktury Oberlandu, nieistniejącej już krainy historyczno-kulturowej [Gałązka i in. 2017, s. 136-138], autor niniejszego tekstu wypracował innowacyjną metodologię postępowania, opartą na teoretycznych założeniach fenomenologii przestrzeni. To edukacja permanentna w Zintegrowanej Przestrzeni Nieizolowanej (ZPN) [Skrobot 2014].

źródło w przestrzeni świata przeżywanego. W edukacji permanentnej najistotniejsze jest udostępnienie tego źródła przez *Zuspruch des Feldwegs* [Heidegger 1998], czyli skierowanie uwagi potencjalnych uczestników komunikacji kulturowej na relacyjny charakter przestrzeni, w której doświadczają edukacji.” [Skrobot 2012, s. 136].

Aczkolwiek brzmi to bardzo teoretycznie, ma swoje silne zakotwiczenie w rzeczywistości. Najważniejszym potencjałem jest tu bowiem człowiek/mieszkaniec, a najbardziej kreatywnym procesem jego edukacja permanentna. Udostępnianie wartości przyrodniczo-kulturowych ich bezpośrednim użytkownikom wzmaga komunikację intersubiektywną, a poprzez to buduje wspólnotę opartą na poczuciu tutejszości (*Hiesigkeit*). Najważniejsze jest zwrócenie uwagi uczestników tego procesu na to, co fenomenolog Martin Heidegger nazywa *Kuinzige* [Heidegger 1998, s. 5]. Określeniu temu, pochodzenia południowoszwaabskiego, wywodzącemu się od ogólnoniemieckiego *keinnützig*, czyli niepotrzebny/bezwartościowy, Heidegger nadał sens „pogodnej wiedzy” (*heitere Wissen*) i opisał ją jako „umiejętność doceniania rzeczy drobnych, zdolność budowania własnej przestrzeni z okrucichów” [Skrobot 2014, s. 73]. Stwórczy niepokój w tym budowaniu, nazywany przez Heideggera „wołaniem polnej drogi” (*Zuspruch des Feldwegs*), to potrzeba intersubiektywności wywołana w procesie edukacji permanentnej. Dostęp do realizacji tej potrzeby umożliwia tzw. przestrzeń hodologiczna.

Pojęcie przestrzeni hodologicznej – jako przestrzeni możliwego ruchu - wprowadził do obiegu naukowego psycholog dziecięcy Kurt Lewin w latach 20. XX wieku, ale bardzo istotne znaczenie społeczno-kulturowe nadał mu Otto Bollnow [Bollnow 2000]. Nazwa pochodzi od greckiego wyrazu *hodos*, czyli droga. Bollnow - dodając do Lewinowskiego znaczenia Heideggerowski kontekst uprzestrzenniania przestrzeni, czyli zamieszkiwania rozumianego jako przenoszenie swego horyzontu wewnętrznego/swojskość w horyzont zewnętrzny/obcość – wskazał metodę osławiania/”umojenia” okolicy życia codziennego. Przestrzeń hodologiczna uwalnia potrzebę podjęcia wędrówki jako działania służącego „zamieszkiwaniu”, czyli dynamicznemu kształtowaniu przestrzeni życia dzięki *Kuinzige* - okrucichom codzienności uwarunkowanych przez symboliczny wymiar mitu zawartego w podaniach lokalnych i miejscowych nazwach topograficznych [Eliade 1998]. Dzięki wędrówce okrucich dotychczas obcy, zbudowany z dali, staje się bliski. „Bliskie jest to, co w otoczeniu, z czym wiadomo, jak się obchodzić. Dal jako przeciwieństwo bliskości jest niewiadoma, daje o sobie znać, gdy nowe rzeczy z niej się wyławiają, gdy zostają przyswojone, czyli gdy stają się bliskie, a tym samym poszerzają zakres otaczającego świata” [Buczyńska-Garewicz 2006, s. 121].

Wśród wielu innych korelatów istotnych w metodologii postępowania przy edukacji permanentnej w ZPN – które nie zostaną tu omówione ze względu na ograniczone ramy tego artykułu - należy w tym miejscu wyeksponować jeszcze pojęcie zakotwiczenia. Przyjmuje się zwykle, że wyrazem tożsamości mieszkańców autochtonicznie związanych z miejscem życia

jest poczucie zakorzenienia, kanonicznie wpisane w tradycyjny model ojczyźnianości. W dzisiejszym świecie, podlegającym procesom zmian nie dających się w pełni kontrolować, zakorzenienie to „uroślinienie”, forma urzeczowienia i samozniewolenia, zatrzymania w rozwoju [Buczyńska-Garewicz 2006, s. 42-43]. Sposobem na poradzenie sobie z tym stanem jest zakotwiczenie – nabycie umiejętności dynamicznego „zamieszkiwania” w poczuciu wolnej woli podejmowania decyzji co do sposobu użytkowania przestrzeni życia codziennego, ale i pełnej odpowiedzialności za tę przestrzeń.

Metody edukacji i promocji wartości przyrodniczo-kulturowych Wzgórz Dylewskich, oparte na koncepcji ZPN, realizowane są głównie w formule pieszych wędrówek i warsztatów terenowych, w sposób maksymalny angażujących witalność i fizyczną wytrzymałość uczestników. Istotnym elementem aktywności jest ponadto odwoływanie się do mitycznej przeszłości Wzgórz Dylewskich i wprowadzanie jej do życia codziennego metodami artystycznymi. Służą temu organizowane corocznie w Glaznotach letnie plenery malarstwa i rzeźby w kamieniu oraz jesienne wernisaże.

Wędrówki nie są prowadzone wytyczonymi trasami, lecz bardzo często na przełaj, przez bezdroża, tereny poprzecinane ciekami i urozmaicone fizjograficznie. Trudność trasy przejścia dostosowywana jest do możliwości grupy, ale tylko w pewnym zakresie. Każdy uczestnik, zaznajomiony wcześniej z tematyką wędrówki podejmuje dobrowolną decyzję o udziale. Może też zostać w miejscu startowym i na własną rękę zwiedzać okolicę, posiłkując się otrzymanym folderem lub questem i rozmowami z okolicznymi mieszkańcami. Wyprawy takie organizowane są dla gości spoza regionu, ale także dla młodzieży szkolnej i nauczycieli z całego regionu warmińsko-mazurskiego.

Warsztaty terenowe prowadzone są przede wszystkim dla młodzieży i nauczycieli, ale od 2018 roku także dla mieszkańców wsi. Działania te łączą wędrówkę, jako podstawowy motyw edukacji permanentnej, z aktywnościami polegającymi na wspólnotowym kształtowaniu dziedzictwa rozumianego jako proces. „To proces, w którym przedmioty, zdarzenia, obiekty, zachowania i postacie, wydobyte z przeszłości poprzez relikty materialne, wspomnienia i historie, są przekształcane w przeżycia w teraźniejszości i dla teraźniejszości, często w celu pozostawienia ich w spadku przyszłości” [Ashworth 2015, s. 291]. W trakcie warsztatów oczyszczone zostały między innymi drogi dojścia do tzw. Kamienia Ofiarnego koło Wysokiej Wsi oraz miejsca pochówku podleśniczego Leopolda Kałuży i tzw. Grobu Grafa koło Bednarek; uporządkowano też otoczenie kurhanu i wkopano tablicę informacyjno-edukacyjną. Posiłkując się podaniami lokalnymi uczestnicy warsztatów zrekonstruowali przestrzenie mityczno-historyczne staropruskiej osady *Miglais* koło Pietrzwaldu oraz Góry Zmroc w Glaznotach. Na kanwie tych działań przeprowadzone zostały warsztaty ceramiczne dla młodzieży, których tematem były stwory mityczne Wzgórz Dylewskich.

Aktywność artystyczna, realizowana w ramach plenerów i wernisaży, rozbudowana o podróże studyjne poprzedzające główne wydarzenia, w pierwszym rzędzie jest skierowana do mieszkańców Wzgórz Dylewskich. Aczkolwiek nie są oni bezpośrednimi aktorami akcji artystycznych – poza udziałem w warsztatach ceramicznych od 2018 roku – chętnie włączają się w działania organizacyjne i poszukują możliwości rozszerzenia ich zakresu. Z kolei artyści biorący udział w projekcie „Dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe Wzgórz Dylewskich” mają świadomość, że pracują na rzecz wspólnoty lokalnej, a ich kreacje to narzędzia służące wybudzeniu i wzmocnieniu tożsamości mieszkańców. Wszystkie dzieła malarskie i rzeźbiarskie pozostają w miejscu ich powstania, przez co buduje się potencjał kulturowy Glaznot jako centrum o charakterze współczesnej agory [Kowicki 2004].

Wszystkie wątki realizowanego projektu łączy idea „Dom nad Gizelą. Centrum Interpretacji Dziedzictwa w Glaznotach”. Stary przedwojenny dom zostanie wyremontowany jako obiekt jednoprzestrzenny z dwoma antresolami. W przyległych budynkach gospodarczych powstanie baza bytowa (kuchnia, łazienka, podręczny magazyn), a ogród – po uporządkowaniu – jako miejsce warsztatów i akcji artystycznych otwarty zostanie na stok doliny rzeki Gizeli. Na zachowanej kamiennie-ceglanej ścianie zrujnowanej obory na skraju ogrodu wesprze się zadaszenie galerii poświęconej *genius loci* doliny Gizeli.

Zanim „Dom nad Gizelą” zostanie oddany do użytku, minie trochę czasu. Aby zachować potencjał realizacji projektu i nie wytracić jego energii, w chwili obecnej prowadzone są działania w bezpośrednim otoczeniu Kręgu Wspólnoty Kultur, na tzw. Terasach Tutejszości, czyli fundamentach dawnej szkoły i budynków gospodarczych przedwojennego pastora. Jak już wcześniej wspomniano, po odgruzowaniu i wzmocnieniu fundamentów jeszcze w 2020 roku zbudowana zostanie wiata ze stołami i ławami, do celów edukacji i działań artystycznych - już w pełni włączani będą do nich mieszkańcy Glaznot i innych okolicznych wsi ze Wzgórz Dylewskich. Jako że wiata powstanie na fundamentach szkoły, będzie to nawiązanie do edukacyjnego charakteru tego miejsca.

KONKLUZJA

Po zmianie ustrojowej w latach 90. XX wieku turystyka stała się w Polsce sferą na nowo odkrytą. Ze zgrzebnych PRL-owskich realiów Funduszu Wczasów Pracowniczych i PTTK wyłoniły się nagle organizacje i przedsiębiorstwa bardzo dobrze radzące sobie na konkurencyjnym rynku walki o klienta. Jako że podstawowym celem działania tego sektora jest zysk oparty na atrakcyjności oferty, budowanie marki i tworzenie tzw. produktów stało się nadrzędnym kierunkiem działań proturystycznych. Prowadziło to niejednokrotnie do nadmiernej skansenizacji, przejawiającej się w formule ekomuzeów, czyli wspomnianych już tzw. muzeów rozproszonych. Zorganizowana struktura klastrowa na bazie oryginalnych miejsc konserwuje jednak przestrzeń jako produkt - będący przede wszystkim źródłem zysku,

ale nie rozwoju. Nierzadko proces ten jest tak daleko zaawansowany, że uznaje się go za naturalny efekt przekształceń w realiach wolnej gospodarki. Dodatkowo obudowuje się tę konstatację fałszywymi świadectwami tzw. zrównoważonego rozwoju. Nie dostrzega się natomiast, że to właśnie proces kształtowania dziedzictwa – zachowanie czysto kulturowe – może być głównym źródłem rozwoju. „To kultura – wspólne wartości, kody zachowań, kody symboliczne, rozumienie znaczeń przekazywane i kształtowane od początku socjalizacji – decyduje o poziomie kapitału społecznego, kreatywności, zaufaniu, społecznej spójności, aktywności i partycypacji; kształtuje to, co niematerialne i zarazem szczególnie istotne we współczesnej gospodarce. Wszystko, co w XXI w. decydować będzie o osiągnięciu trwałej przewagi konkurencyjnej” [Hausner 2019, s. 384].

Działania podejmowane w Glaznotach i szerzej na Wzgórzach Dylewskich w ramach projektu „Dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe Wzgórz Dylewskich” mają doprowadzić do wzmocnienia partnerskiej pozycji społeczności lokalnych w zderzeniu z zewnętrzną presją organizatorów turystyki, a jednocześnie uczytelnić i zwaloryzować potencjały życia codziennego jako wartości o znaczeniu społeczno-ekonomicznym, dla pożytku ich bezpośrednich dysponentów. Strategiczny wymiar racjonalności takiego sposobu postępowania w sposób wyrazisty czytelny jest w okresie przeżywanym teraz przez cały świat pandemii koronawirusa. Bez silnych i świadomych siebie społeczności lokalnych, wyposażonych w potencjały podstawowe, jakimi są wartości zbudowane przez współdziałanie w otoczeniu życia codziennego, nie będzie szans na ochronę tych potencjałów w warunkach przewidywanej agresywnej walki o odzyskanie pozycji na rynku sektora turystycznego. Stąd tak ważne musi być uwzględnienie we wszelkich strategiach rozwoju turystyki wymiaru podmiotowej lokalności - jako znaku wodnego i gwarancji uczciwego partnerstwa w podejmowanych przedsięwzięciach.

BIBLIOGRAFIA

- Ashworth G., 2015, *Planowanie dziedzictwa*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków
- Boetticher A., 1893, *Bau- und Kunstdenkmäler Provinz Ostpreussen, Heft III-Das Oberland*, Königsberg
- Bollnow O.F., 2000, *Mensch und Raum*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart
- Buczyńska-Garewicz H., 2006, *Miejsca, strony, okolice. Przyczynek do fenomenologii przestrzeni*, Wyd. Universitas, Kraków
- Drozda Ł., 2017, *Uszlachetniając przestrzeń. Jak działa gentryfikacja i jak się ją mierzy*, Książka i Prasa, Warszawa
- Eliade M., 1998, *Mit wiecznego powrotu*, Wyd. KR, Warszawa
- Fatyga B., Dutkiewicz M., Tomanek P., Michalski R. 2012, *Kultura pod pochmurnym niebem. Dynamiczna diagnoza stanu kultury województwa warmińsko-mazurskiego*, Wyd. ISNS UW, Warszawa
- Frydryczak B., 2013, *Krajobraz. Od estetyki the picturesque do doświadczenia topograficznego*, Wyd. PTPN, Poznań
- Frydryczak B., Angutek D. (red.), 2014, *Krajobrazy. Antologia tekstów*, Wyd. PTPN, Poznań

- Gałązka D., Skrobot W., Szarzyńska A., 2017, *Wzgórza Dylewskie. Geologia, krajobraz, antropologia przestrzeni*, Wyd. Mantis, Olsztyn
- Gałązka D., Skrobot W., Szarzyńska A., 2017a, *Lapidarium geologiczne na Dylewskiej Górze*, W-M ODN, Olsztyn
- Górka A., 2016, *Krajobrazowy wymiar ruralistyki*, Wyd. Politechnika Gdańska, Gdańsk
- Hausner J., 2019, *Spoleczna czasoprzestrzeń gospodarowania. W kierunku ekonomii wartości*, Wyd. Nieoczywiste, Warszawa
- Heidegger M., 1998, *Der Feldweg*, Klostermann Verlag, Frankfurt/Main
- Jarczewski W., Kułaczowska A. (red.), 2019, *Raport o stanie polskich miast: Rewitalizacja*, Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Kraków-Warszawa
- Kondracki J., 1978, *Geografia fizyczna Polski*, PWN, Warszawa
- Kowicki M., 2004, *Współczesna agora. Wybrane problemy kształtowania ośrodków usługowych dla małych społeczności lokalnych*, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków
- Kozłowski A. i J.B., 2006, *Przewodnik po okolicach Ostródy. Führer durch die Umgebung von Osterode*, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Wielka Nieszawka
- Merleau-Ponty M., 2001, *Fenomenologia percepcji*, Wyd. Aletheia, Warszawa
- Möllenberg W., 1912, *Das Majorat Döhlau. Geschichte der Begüterung*, Königsberg
- Skrobot W., 2012, *Swoje, obce, inne. Dziedzictwo kulturowe wschodniopruskiego Oberlandu w kontekście kategorii „tutejszość/Hiesigkeit”* [w:] *Polsko-niemieckie dziedzictwo kulturowe a społeczeństwo obywatelskie w dzisiejszej Polsce*, red. P. Zalewski, J. Drejer, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa
- Skrobot W., 2014, *Wartości przestrzeni. Zintegrowana przestrzeń nieizolowana w ujęciu fenomenologicznym*, Wyd. Drwęca, Ostróda
- Skrobot W., Szarzyńska A., 2017, *Muzeum krajobrazów Wzgórz Dylewskich*, Wyd. Agencja Reklamowa Wektor 77, Olsztyn
- Skrobot W., Szarzyńska A., 2017a, *Wzgórza Dylewskie – krajobrazy w obrazach. Plener malarski Glaznoty 3-13 VII 2017*, W-M ODN, Olsztyn
- Skrobot W., Szarzyńska A., 2018, *Wzgórza Dylewskie – powinowactwa skandynawskie. Plener malarski Glaznoty 2-12 VII 2018*, W-M ODN, Olsztyn
- Tilden F., 2019, *Interpretacja dziedzictwa*, Wyd. Centrum Turystyki Kulturowej TRAKT, Poznań
- Tunbridge J., 2018, *Zmiana warty. Dziedzictwo na przełomie XX i XXI wieku*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków
- Waldenfels B., 2002, *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*, Oficyna Naukowa, Warszawa

Integrated natural-cultural values of Wzgórza Dylewskie. Towards the Centre for Heritage Interpretation in Glaznoty.

Abstract

This article addresses an innovative methodology and protocol of activities (founded on the phenomenology of space) the purpose of which is to empower local communities in the role of direct beneficiaries of tourism in their living areas. The considerations focus on Wzgórza Dylewskie, a microregion in the western edge of warmińsko-mazurskie voivodeship. This region has recently experienced a strong influx of inhabitants coming from big cities and of external tour operators. The first section of the text presents the historical background of how the region of Wzgórza Dylewskie has been used for recreation and tourism purposes. Then, it

describes the project „The natural-cultural heritage of Wzgórze Dylewskie” which encompasses the idea of a holistic approach to the various potentials of a space that is used for tourism purposes. The core of the article presents an original phenomenological concept of the author about permanent education within an Integrated Non-isolated Space and a method to use such education to shape touristic behaviors in Wzgórze Dylewskie. A concept was presented within this context, to create a Centre for Heritage Interpretation in Glaznoty as a place where tourists can develop behaviors that make it possible to experience the natural-cultural values in harmony with the environment. All of that is to serve well the keepers and administrators of those values – the inhabitants of Wzgórze Dylewskie.

Keywords: natural-cultural heritage; phenomenology of space; permanent education; Wzgórze Dylewskie